

УДК 321/7+324/34

О. І. Романюк, доктор політичних наук, професор

ЩО ТАКЕ «ДЕФЕКТНІ ДЕМОКРАТІЇ» І ЯКИМИ ВОНИ БУВАЮТЬ

Статтю присвячено аналізу концепції дефектної демократії німецького політолога Вольфганга Меркеля, розробку якої було спричинено необхідністю більш чіткого відрізнення нових недосконалих демократій від, з одного боку, ліберальних конституційних демократій, а з другого – від автократій, що маскують свою сутність демократичним фасадом. Автор докладно аналізує сутність дефектної демократії, її основні різновиди та робить висновок про теоретичну цінність цієї концепції в умовах сучасного реформування політичної системи України.

Ключові слова: дефектна демократія, вбудована демократія, дефекти демократичного врядування, ексклюзивна демократія, анклавна демократія, неліберальна демократія, делегативна демократія.

Актуальність проблеми. Однією з провідних тенденцій сучасного політичного розвитку світу є поширення демократичного врядування. Якщо в 1974 р. у світі нараховувалося тільки 39 демократичних країн (27,5% від загального числа) [1, р. 26, tab. 1], то на кінець 2015 р. їх кількість збільшилася до 125 (64%) [2]. Проте ця тенденція, як зауважує Ларрі Даймонд, має внутрішню суперечність, оскільки в її межах зростання електоральної демократії поєднується зі стагнацією демократії ліберальної [1, р. 28]. У переважній більшості нові демократії, не дивлячись на запровадження вільних і конкурентних виборів як основи формування урядової влади, за багатьма параметрами втілення та додержання політичних прав і громадянських свобод не відповідають стандартам, що притаманні західним ліберальним демократіям. Внаслідок цього в політологічній літературі з'явилося багато концептів демократій «з прикметниками» [3], одним з яких є «дефектна демократія».

Аналіз останніх джерел і публікацій. Поняття дефектної демократії (нім. *defekten Demokratie*, англ. *defective democracy*) увів у науковий обіг для конституційно-правового виміру нових недосконалих демократій німецький політолог Вольфганг Меркель [4], за сприянням, як він сам про те свідчить, Ганса-Юргена Пугле [5, р. 7f]. Після публікації статті, написаної Меркелем у співавторстві з Аврелем Круассаном, «Формальні інститути та неформальні правила в дефектних демократіях» (2000) [6], яка невдовзі була передрукована в авторитетних політологічних журналах за кордоном [7; 8], це поняття набуло широкого поширення в науковому середовищі. Проте це

зумовило появу різних його трактувань: 1) ототожнювання дефектних і транзитивних демократій (Максим Яковлев) [9]; 2) розуміння дефектних демократій як специфічного різновиду авторитарних режимів (Вінфрід Шнайдер-Детерс, Дмитро Тихонов) [10; 11]; 3) поширення поля дефектних демократій на усі різновиди гібридних режимів (Геннадій Гаврилюк) [12], що відрізняються від трактування фундаторів.

Мета статті полягає в розкритті сутності концепції дефектної демократії та основних різновидів дефектних демократій.

Вклад основного матеріалу. *Поняття дефектів демократії та дефектних демократій.* Базовим поняттям концепції дефектної демократії є «дефекти демократії» (нім. *defekte Demokratien*, англ. *democracies defects*). Впровадження в науковий обіг цього поняття було зумовлене намірами чіткішого відрізнення нових електоральних демократій від старих ліберальних демократій, які Меркель визначив як «вбудовані демократії» (нім. *eingebettete Demokratien*, англ. *embedded democracies*), маючи на увазі те, що в них демократія вбудована в конституційно-правові системи [5; 13]. Одночасно він зауважує, що не всі нові демократії є дефектними, хоча «більше половини всіх нових електоральних демократій являють собою конкретні варіанти звужених субтипів демократії, які можна було б назвати *дефектними демократіями*» [13, р. 33ab], також не всі дефектні демократії є новими демократіями: «Дефектні демократії не обов'язково є транзитивними режимами, які для відновлення системної рівноваги трансформуються на демократичні або авторитарні. Залежно від політичної влади, а також соціального, економічного та культурного контексту, вони можуть існувати триваліший період» [13, р. 48–49].

«Вбудована, ліберальна демократія, – на думку Меркеля, – складається з п'яти режимних частин: 1) демократичного виборчого режиму, 2) прав політичної участі, 3) громадянських свобод, 4) горизонтальної підзвітності, 5) гарантії того, що демократично обрані представники здійснюють ефективне врядування» [13, р. 36]. Натомість у дефектних демократіях ці режимні частини є пошкодженими, тобто не відповідають стандартам вбудованої (ліберально-конституційної) демократії (табл. 1).

Таблиця 1

Порівняльна характеристика вбудованих та дефектних демократій

Режимні частини	Вбудовані демократії	Дефектні демократії
Виборчий режим	Вільні, конкурентні, загальні та чесні вибори	Вільні, конкурентні та чесні вибори, в яких бере участь більшість населення, проте окремі групи та/або особи з якихось причин виключаються з виборчих змагань

Закінчення табл. 1

Режимні частини	Вбудовані демократії	Дефектні демократії
Політичні права	Законодавство гарантує в повному обсязі політичні права, які реалізуються в політичній практиці	Законодавство гарантує політичні права, але в політичній практиці відбувається певне обмеження права на політичну організацію та комунікацію
Громадянські права і свободи	Законодавство гарантує в повному обсязі громадянські права і свободи, які реалізуються в політичній практиці	Законодавство гарантує права і громадянські свободи, але мають порушення групових прав та індивідуальних свобод на користь соціальної більшості
Горизонтальна підзвітність	Розподіл державної влади на три автономних гілки (законодавчу, виконавчу та судову), що забезпечує функціонування системи стримувань та противаг	Розподіл державної влади на три автономних гілки не завершений, відчувається пріоритет виконавчої влади стосовно законодавчої та судової, система стримувань та противаг не працює
Ефективність демократичного врядування	Урядування здійснюється виключно структурами, що набули свою легітимність через вибори	Урядування здійснюється структурами, що набули легітимність внаслідок виборів, але окремі його сфери зарезервовані за приватними силами

Таким чином, дефекти демократії – це відхилення від стандартів демократичного врядування, скопійованих з сучасних політичних систем ліберально-конституційних демократій. Політичні режими, що мають такі дефекти, є дефектними демократіями. Меркель і Круассан визначають дефектні демократії як «системи врядування, що характеризуються наявністю значимого та дієвого виборчого режиму, який регулює доступ до влади (вільні, таємні, рівні та загальні вибори), проте вони мають суттєві функціональні обмеження інститутів, що забезпечують політичну участь та захист базових політичних прав і громадянських свобод, а також неефективний горизонтальний контроль над демократично легітимною владою» [6, s. 4 fff]. Проте режими, що мають такі недоліки, залишаються демократіями, якщо «значні дефекти існують лише в частині режиму» [14, s. 25], а не пронизують його наскрізь, заперечуючи сам сенс демократичного врядування.

Різновиди дефектних демократій. У залежності від того, яка режимна частина демократії є пошкодженою (дефектною) та, відповідно, чим дана недосконала демократія відрізняється від моделі вбудованої демократії, вирізняються субтипи дефектних демократій. Первісно фундатори концепту вирізнили три субтипи, але потім збільшили їх кількість до чотирьох. Стосовно їх сутності та змісту між науковцями немає суперечностей, проте існують розбіжності щодо формального визначення одного з них (табл. 2).

Таблиця 2

Субтипи дефектних демократій у працях фундаторів концепту

Merkel & Croissant (2000)	Croissant & Thiery (2000/2001)	Merkel (2004)	Croissant (2004)	Puhle (2005)
Exklusive Demokratie	Exklusive Demokratie	Exclusive democracy	Exclusive democracy	Exclusive democracy
Demokratie mit Enklaven	Enklaven-demokratie	Domain democracy	Enclave democracy	Tutelary democracy
Illiberale Demokratie	Illiberale democracy (a) delegative variante (b) antiliberaler variante	Illiberal democracy	Illiberal democracy	Illiberal democracy
		Delegative democracy	Delegative democracy	Delegative democracy

Перший субтип дефектної демократії спричиняється пошкодженнями у виборчій системі та, одночасно, сфері політичних прав. Цей субтип визначається як «ексклюзивна демократія» (нім. *exklusive Demokratie*, англ. *exclusive democracy*, від. англ. *exclusion* – виключення), оскільки за нього в умовах вільних, конкурентних та чесних виборів, в яких бере участь більшість населення країни, «один або декілька сегментів всіх дорослих громадян виключаються із загального виборчого права» [13, р. 49]. За Меркелем і Круассаном, обмеження загального виборчого права (активного та/або пасивного) може виявлятися в трьох варіантах: 1) формального обмеження на підставі раси, статі, етнічності, релігії, майнового стану або політичної свідомості; 2) формального обмеження на підставі обмежувальних законів про політичні партії; 3) фактичного обмеження у зв'язку із соціальним та/або політичним тиском [6, s. 12].

Природно, що через такі обмеження окремі групи та особи позбавляються таких політичних прав, як «права участі в здійсненні влади», а також пра-

ва на політичну організацію та комунікацію [14, с. 28]. Проте, як зауважує Меркель, «відкрите виключення певних частин населення з політичної участі стає рідкісним», хоча виключення «зберігається, виряджаючись в основному в більш тонку одягу неліберальної дискримінації стосовно (в основному етнічних) меншин» [13, р. 50]. Імовірно він має на увазі Естонію та Латвію, де мігранти (особи, що переселилися до цих країн за часів радянської окупації) були позбавлені громадянства та, відповідно, виборчих прав.

Другий субтип пов'язаний із пошкодженням ефективності демократичної влади, зумовленого тим, що певні структури врядування випадають з-під контролю демократично створених інститутів та одержують можливість контролювати його окремі сегменти. Меркель і Круассан (2000) визначили цей субтип як «демократію з анклавом» (нім. *Demokratie mit enklaven*) [6, с. 10]. Круассан і Тері скоротили цю дефініцію до «анклавдемократії» (нім. *enklavendemokratie*) [14]. Меркель у своїй англійській статті визначає цей субтип як «доменну демократію» (англ. *domain democracy*) [13, р. 49], але Круассан продовжує визначати його як анклавну демократію (англ. *enclave democracy*) [15, р. 165]. Пугле (2005) називає цей субтип, використовуючи термін, що був впроваджений у науковий обіг Гіллєрмо О'Доннеллом і Філіппом Шміттером (1986) [17, р. 9], «опікунською демократією» (англ. *tutelary democracy*) [16], надавши йому інший зміст. У О'Доннелла і Шміттера «опікунська демократія» виступає як режим, що виникає на першій стадії переходу до демократії (етапі лібералізації, який передуює власне демократизації), внаслідок пом'якшення авторитарного правління, тобто як *предемократія*. За своєю сутністю він являє собою режим з формально демократичними, обмежено конкурентними інститутами, що перебуває під опікою старого владного апарату. Натомість Пугле під опікунською демократією розуміє різновид дефектної демократії, за якого певні приватні сили «опікують» окремі сфери врядування.

У межах цього субтипу базовими поняттями є політичний «анклав», або «домен» та «сили вето». Дефініція «анклав» характеризує те, що окремі структури врядування виведені з-під контролю демократичного уряду й, таким чином, являють собою анклав у полі демократії. Дефініція «домен» підкреслює те, що цей сегмент є полем одноосібного володіння певних приватних сил [13, р. 49]. Дефініція «сили вето» розкриває те, що ці сили мають застережне право на деякі рішення демократичних інститутів. Як «сили вето» найчастіше виступають військові, але такими можуть бути «традиційні олігархічні фракції та групи» [16, р. 12] або «партизани», «міліція» (збройні формування політичних рухів), «багатонаціональні корпорації» [13, р. 49]. Цей субтип поширений у Латинській Америці та Південно-Східній Азії, де

військові часто беруть на себе політичну роль. Класичними прикладами цього є Туреччина (1950–1982), де після запровадження демократичних виборів армія була гарантом (світської) конституції країни та основною силою проти ісламізації країни, а також Чилі після переходу до демократії (1989–2011), коли армія являла автономну структуру, на яку контроль демократичного уряду не поширювався.

Третій субтип характеризується пошкодженням *верховенства права*. Він визначається як *неліберальна демократія* (нім. *illiberale Demokratie*, англ. *illiberal democracy*). За неліберальної демократії порушення демократичних стандартів може вражати дві різні сфери: 1) сферу громадянських свобод, обмежуючи свободу слова, інформації або асоціацій; 2) сферу стосунків громадян і держави, порушуючи рівний доступ громадян до суду, їх рівність перед законом та право меншин на захист [16, р. 12]. Унаслідок порушення громадянських прав і свобод законодавчою та/або виконавчою владою, а також неефективності їх захисту судовою, ці дефекти обмежують конституційний та правовий характер держави. Вони, як наголошує Меркель, «зачіпають фактичну основу ліберального саморозуміння, а саме рівну свободу для всіх індивідів» [13, р. 49]. Неліберальна демократія є найпоширенішим субтипом дефектної демократії, що найчастіше зустрічається в усіх частинах світу [13, р. 49; 16, р. 12].

Четвертий субтип унаочнюється у пошкодженні *горизонтальної підзвітності* демократичної влади. Він визначається як *делегативна демократія* (англ. *delegative democracy*). Термін був запозичений в О'Доннелла [18], але в межах концепції дефектної демократії він набув іншої конотації. «У той час як поняття “делегування” О'Доннелла характеризує відносини між виборцями і президентом (“вертикальне делегування”), – зауважують Круассан і Тері, – наше використання терміна спрямовано на відносини між трьома акторами: урядом, парламентом і судовою системою (“горизонтальне делегування”)» [14, s. 28fff]. Головним недоліком делегативної демократії є те, що «підривається система стримувань та противаг, котра необхідна функціонуючим демократіям для підтримання збалансованого політичного представництва» [13, р. 50]. За делегативної демократії виконавча влада домінує над законодавчою, судові органи лише обмеженою мірою здійснюють контроль за виконавчими структурами; уряд (як правило на чолі з харизматичним президентом), оминаючи парламент, діє з порушенням конституції та часто регулює суспільні відносини за допомогою декретів; не санкціоновані народом особи наділяються повнотою владних повноважень [13, р. 50; 14, s. 28; 16, р. 12]. Хоча число делегативних демократій зменшується, проте делегативна демократія може еволюціонувати з неліберальної, якщо харизматичний

лідер, зловживаючи кризою і надзвичайним станом, намагатиметься розширити свою особисту владу [13, р. 50].

Наостанок треба зауважити, що дефекти демократії в одній режимній частині тією чи іншою мірою відбиваються й на інших, пошкоджуючи демократичне функціонування усього політичного організму. Вирішальним критерієм для визначення субтипу дефектної демократії є те, «які параметри демократії (або режимної частини) є найбільш обмеженими, внаслідок чого функціональна логіка так званого дефект-синдрому демократичної гри виявляється найбільш стійко» [14, р. 29].

Висновки. Концепція дефектної демократії являє собою значний теоретичний внесок у типологізацію сучасних політичних режимів та має велике значення для відрізнення недосконалих демократій від автократій, що маскують свою сутність демократичним фасадом (квазідемократій). Виявлення недоліків демократичного врядування на ґрунті цієї концепції має допомогти новим демократіям усунути їх та завершити розбудову в своїх країнах ліберальної демократії та конституційно-правової держави. Однією з дефектних демократій, за висновком Круассана і Меркеля, є Україна [19, р. 6]. Тому ця концепція спроможна зіграти свою роль у розробці теоретичних основ ліберально-демократичного реформування її політичної системи. Ґрунтовний аналіз недоліків політичної системи України в контексті концепції дефектної демократії є одним з актуальних завдань вітчизняної політичної науки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Diamond L. Is the Third Wave Over? / L. Diamond // Journal of Democracy. – 1996. – Vol. 7, No. 3. – P. 20–37.
2. Number and percentages of electoral democracies, FIW 1989-2016 (PDF) / Freedom House [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://freedomhouse.org/sites/default/files/Electoral%20Democracy%20Numbers%2C%20FIW%201989-2016.pdf>.
3. Collier D. Democracy «With Adjectives»: Conceptual Innovation in Comparative Research [Електронний ресурс] / D. Collier, St. Levitsky // Kellogg Institute, Working Paper # 230. – August 1996. – Режим доступу: <https://kellogg.nd.edu/publications/workingpapers/WPS/230.pdf>.
4. Merkel W. Defekte Demokratien / W. Merkel // Demokratie in Ost und West : Für Klaus von Beyme / Hrsg. von W. Merkel, A. Busch. – Frankfurt a. M. : Suhrkamp, 1999. – S. 361–381.
5. Merkel W. Die «eingebettete» Demokratie – Ein analytisches Konzept / W. Merkel // WZB-Mitteilungen. – 2004. – Heft 106. – Dezember. – S. 7–10.
6. Merkel W. Formale Institution und informale Regeln in defekten Demokratien / W. Merkel, A. Croissant // Politische Vierteljahresschrift. – 2000. – Bd. 41. – № 1. – S. 3–30.

7. Merkel W. Formal Institutions and Informal Rules in Defective Democracies / W. Merkel, A. Croissant // Central European Political Science Review. – 2000. – Vol. 1, No. 2. – P. 31–48.
8. Меркель В. Формальные и неформальные институты в дефектных демократиях / В. Меркель, А. Круассан // Полис. – 2002. – № 1. – С. 6–17; № 2. – С. 20–30.
9. Яковлев М. Изоморфізація інститутів постдемократій і дефектних демократій: спроба логічного аналізу / М. Яковлев // Магістеріум. Серія: Політичні студії. – К., 2008. – Вип. 31. – С. 39–45.
10. Шнайдер-Детерс В. Європейська функція України, або Як Україна може стати «загальноєвропейським чинником» / В. Шнайдер-Детерс // Дзеркало тижня. – 2011. – № 16. – С. 5.
11. Тихонов Д. Ю. Концепция дефектной демократии как объяснительная модель процессов политической модернизации стран Южного Кавказа / Д. Ю. Тихонов // Человек. Сообщество. Управление. – 2011 – № 4. – С. 103–108.
12. Гаврилюк Г. І. «Дефектні демократії» та пізнавальні можливості транзитологічної парадигми / Г. І. Гаврилюк // Вісн. Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. – № 825. Серія: Питання політології, вип. 25. – Х., 2008. – С. 94–101.
13. Merkel W. Embedded and Defective Democracies / W. Merkel // Democratization. – 2004. – Vol. 11, No. 5. – P. 33–58.
14. Croissant A. Von defekten und anderen Demokratien / A. Croissant, P. Thiery // WeltTrends. – 2000/2001. – Winter. – Nr. 29. – S. 9–32.
15. Croissant A. From Transition to Defective Democracy. Mapping Asian Democratization / A. Croissant // Democratization. – 2004. – Vol. 11, No. 5. – P. 156–178.
16. Puhle H. J. Democratic Consolidation and «Defective Democracies» [Електронний ресурс] / H. J. Puhle // Facultad de Derecho Universidad Autonoma de Madrid, Estudio/Working Paper 47/2005. – Режим доступу: www.uam.es/centros/derecho/politica/papers.htm.
17. O'Donnell G. Transition from Authoritarian Rule: Tentative Conclusions about Uncertain Democracies / G. O'Donnell, P. C. Schmitter. – Baltimore (MD), L. : Johns Hopkins University Press, 1986. – xxii, 81 p.
18. O'Donnell G. Delegative Democracy / G. O'Donnell // Journal of Democracy. – 1994. – Vol. 5, No. 1. – P. 55–69.
19. Croissant A. Introduction: Democratization in the Early Twenty-First Century / A. Croissant, W. Merkel // Democratization. – 2004. – Vol. 11, No. 5. – P. 1–9.

ЧТО ТАКОЕ «ДЕФЕКТНЫЕ ДЕМОКРАТИИ» И КАКИМИ ОНИ БЫВАЮТ

Романюк А. И.

Статья посвящена анализу концепции дефектной демократии немецкого политолога Вольфганга Меркеля, разработка которой была вызвана необходимостью более четкого отличия новых несовершенных демократий от, с одной стороны,

либеральных конституционных демократий, а с другой – автократий, маскирующих свою сущность демократическим фасадом. Автор подробно анализирует сущность дефектной демократии, ее основные разновидности и делает вывод о теоретической ценности этой концепции в условиях современного реформирования политической системы Украины.

Ключевые слова: дефектная демократия, встроенная демократия, дефекты демократического правления, эксклюзивная демократия, анклавная демократия, нелиберальная демократия, делегативная демократия.

WHAT IS «DEFECTIVE DEMOCRACIES» AND WHAT THEY ARE

Romanyuk O. I.

This article analyzes the concept of defective democracy by German political scientist Wolfgang Merkel. Its development was caused by the need for a clearer distinction of new imperfect democracies, on the one hand, from the liberal constitutional democracies, and on the other hand, from autocracies, that mask their identity by democratic façade. The author pays attention to some incorrect interpretations of this concept, namely: the interpretation of defective democracies as the only transitive mode; the treatment of them as a specific kind of authoritarian regimes; the spread of this concept to all forms of hybrid regimes.

The author analyzes in the detail the essence of this concept, relying on the works of the founders (Wolfgang Merkel, Hans-Jürgen Puhle, Aurel Croissant, and Peter Thiery) He emphasizes that the defects of democratic governance are of constitutional and legal nature and they are detected by comparing the imperfect democracies to established liberal democracies that within this concept are defined as «embedded». Democracy defects are deviations from the standards of democratic governance, copied from the current political system of liberal constitutional democracies. The political regimes with such defects are identified as defective democracies. The article examines the subtypes of defective democracies, namely:

Exclusive democracy that excludes some groups and/or individuals from the democratic electoral system;

Enclave democracy under which certain segments of democratic governance are controlled by private forces;

Illiberal democracy, within which there are some violations of group rights and individual freedoms in favor of the social majority;

Delegative democracy which violates the system of checks and balances and the executive takes precedence over legislative and judicial.

However, the regimes with such deficiencies remain democracies, if the significant defects are only part of regime, but not penetrating it through, denying the very meaning of democratic governance. Simultaneously, democratic defects in one partial regime to

some extent are reflected also on the other, impairing the democratic functioning of the entire political regime.

Finally, the author concludes that this concept is of great theoretical value for the reform of the modern Ukrainian political system. He stresses that a thorough analysis of the Ukrainian political system's shortcomings in the context of a defective democracy concept is one of important tasks for the national political science.

Key words: defective democracy, embedded, democracy, defects of democratic governance, exclusive democracy, enclave democracy, illiberal democracy, delegative democracy.

